

FRESKI W GRĘDZICKIEJ ŚWIĄTYNI – „ZAPOMNIANY” ZABYTEK ŚREDNIOWIECZNEJ SZTUKI KOŚCIELNEJ

Ks. Dariusz Grygowski*

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Wprowadzenie

Świątynie znajdujące się na terenie diecezji szczecińsko-kamińskiej zawdzięczają większość swego wystroju protestantom, którzy w końcu XVI i na początku XVII wieku, czyli po przyjęciu w 1534 roku na sejmiku w Trzebiatowie przez szlachtę zachodniopomorską wyznania luterńskiego, przejęli katolickie kościoły tej ziemi. Dlatego wystrój ich jest bardzo ascetyczny w swej formie. Tym bardziej wartościowe w naszych czasach są te zabytki sztuki sakralnej, które praktycznie w niezmienionej średniowiecznej formie przetrwały do dziś. Takim właśnie zabytkiem są freski znajdujące się w niewielkim wiejskim kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach, położonych kilka kilometrów od Stargardu. Do tej pory nie doczekały się naukowego opracowania.

1. Czym jest fresk?

Fresk (z wł. *fresco* – świeży) to technika malarstwa ściennego polegająca na malowaniu na mokrym tynku (pokrytym kilkoma warstwami zaprawy) farbami

* Ks. mgr lic. Dariusz Grygowski – doktorant Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego. E-mail: uszas@o2.pl.

z pigmentów odpornych na alkaliczne działanie wapna, rozprowadzonymi wodą deszczową; także malowidło wykonane tą techniką. Maluje się go częściami, nakładając ostatnią warstwę zaprawy (*intonaco*) tylko na taką powierzchnię, jaką można zamalować w ciągu dnia (tzw. *giornata*), gdyż wyschnięta zaprawa nie wiąże się już z farbą. Fresk jest techniką bardzo trwałą, ale trudną (nie można dokonywać poprawek). Stosowany od XIV wieku we Włoszech, popularny w okresie renesansu i baroku, następnie prawie zupełnie zarzucony. Jako „fresk” nieprawidłowo określa się każde malowidło ścienne wykonane inną metodą niż opisana powyżej¹.

Technika powstania fresków zmieniała się przez wieki. Zanim artysta przystąpił do dzieła, tynkarze kładli na mur ceglany czy też kamienny narzut wyrównawczy, aby powierzchnia, na której powstanie malowidło, była gładka. Zaprawę stanowił najlepszy gatunkowo piasek oraz doskonały wapień. Aby dzieło było trwałe, artysta wybierał farby mineralne: ugry, jasne i ciemne czerwienie żelazowe, brązy, sjenę naturalną i paloną, zieleń chromową, błękit kobaltowy². W takiej też kolorystyce utrzymane są freski w grzędzickiej świątyni.

2. Najbardziej znane freski na Pomorzu Zachodnim

Wybór niektórych fresków³ z obszaru Pomorza Zachodniego wprowadza pewien klimat do zauważenia wyjątkowości mało znanych malowideł

¹ L. Losos, *Techniki malarskie*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa–Szczecin 1991, s. 126.

² Tamże, s. 131–133.

³ Tamże. W sztuce chrześcijańskiej powszechnie znane są freski z Faras, Kaplicy Sykstyńskiej czy też z Mediolanu.

Freski z Faras to unikatowy zespół ponad 120 fresków z VIII–XIII wieku odkrytych przez polską ekspedycję w bazylice wczesnochrześcijańskiej. W latach 1961–1964 Polacy prowadzili badania na tym terenie pod kierunkiem prof. Kazimierza Michałowskiego w ramach międzynarodowej ekspedycji do Nubii.

Kaplica Sykstyńska w zespole pałacowym Watykanu ufundowana została przez papieża Sykstusa IV, a wzniesiona w latach 1471–1481. W latach 1481–1484 jej ściany zostały ozdobione cyklami fresków. Boczne ściany kaplicy zdobią malowidła przedstawiające po lewej stronie sceny ze Starego Testamentu (głównie ukazujące życie Mojżesza), po prawej – sceny z Nowego Testamentu (głównie ukazujące życie Chrystusa) namalowane przez S. Botticellego, D. Ghirlandaia, Perugina, L. Signorellego, Pinturicchia i in. Nie stanowią one jednolitego cyklu malarskiego wykonanego w takiej samej technice, wytrawny znawca sztuki może rozpoznać w tych freskach „rękę” poszczególnych ich wykonawców. W latach 1508–1512, na zlecenie papieża Juliusza II, Michał Anioł wykonał malowidła na sklepieniu (epizody z księgi Genesis, 12 postaci proroków i sybill, przodkowie

w Grzędzicach. Najbardziej znane i najstarsze malowidła tego regionu upiększają konkatedrę kamieńską (w latach 1188–1545 – katedrę). W czasie prac remontowo-konserwatorskich, prowadzonych w latach 1934–1939 pod kierunkiem W. Ohlego i G. Bronischa, i prac malarskich, prowadzonych w latach 1938–1940 przez G. Hoffmana ze Szczecina, udało się częściowo zrekonstruować średnio-wieczne malowidła, zarówno w skarbcu, na sklepieniu naw, jak i w prezbiterium oraz zakrystii. Po okresie likwidacji szkód II wojny światowej i wstępnym uporządkowaniu wnętrza katedry w 1961 roku przystąpiono do kolejnych prac konserwatorskich, które trwały do 1964 roku. W latach 1962–1964 korzystano z pomocy jednomiesięcznych obozów – wakacyjnych praktyk studentów Wydziału Sztuk

Chrystusa oraz sceny: Dawid i Goliat, Wąż miedziany, Judyta i Holofernes, Śmierć Hamana), a w latach 1535–1541 na zlecenie papieża Pawła III – monumentalny fresk *Sąd Ostateczny* na ścianie ołtarzowej. Freski wykonane przez mistrza są uznane w świecie sztuki za wyjątkowe dzieło. Powstawały one w wielkim trudzie nie tylko ze względu na to, że wymagały sporych funduszy, ale też i dlatego, że autor włożył w ich wykonanie wielki trud. W latach 1980–1994 freski Michała Anioła zostały poddane konserwacji i oczyszczone, dzięki czemu ujawniła się ich oryginalna kolorystyka.

K. Stężalska tak pisze o mistrzostwie Leonarda da Vinci: „*Il Cenacolo* czy też *L'Ultima Cena* to sławne malowidło ściennie stworzone w latach 1495–1498 przez geniusza Leonarda da Vinci, obrazujące *Ostatnią Wiecznę*. Obraz znajduje się na ścianie refektarza klasztoru dominikanów przy bazylice Santa Maria delle Grazie w Mediolanie. Leonardo użył tu farb temperowych wymieszanych z olejnymi, które nakładał na zagruntowaną ścianę. Pozwoliło mu to na doprowadzenie do perfekcji każdego szczegółu kompozycji, bez pośpiechu koniecznego przy zastosowaniu techniki fresku, w której specjalna farba odporna na działanie zawartego w zaprawie wapna wymagała nakładania na mokry tynk. Niestety, eksperymenty Leonarda z techniką malarską i stosowanymi do malowania farbami temperowymi sprawiły, że *Ostatnia wieczerza* zaczęła blaknąć i łuszczyć się już kilka lat po jej wykonaniu.

Olbrzymie wrażenie robi mistrzowskie zastosowanie perspektywy w malowidle Leonarda. Gdyby poprowadzić linie łączące głowy apostołów oraz osiem arrasów (po cztery na każdej ścianie) zdobiących ściany wieczernika, a także linie przedłużające 5 belek podpierających strop, zbiegłyby się one w centralnej postaci obrazu – w osobie Jezusa. Jeśli wierzyć zachowanym przekazom, by ułatwić sobie prowadzenie linii, Leonardo posłużył się gwoździem wbitym w ścianę oraz pociągniętymi od niego sznurkami. Dzięki temu widz może poczuć się, jakby był naocznym świadkiem przedstawionych na malowidle wydarzeń. Warto także zwrócić uwagę na perfekcjonizm artysty w oddawaniu detali. Wprawdzie Leonardo, w przeciwieństwie do innych twórców podejmujących temat ostatniej wieczerzy, postawił na uproszczenie kompozycji, przedstawianej architektury oraz na rezygnację ze zbędnych szczegółów. Jednocześnie jednak elementy, które pojawiają się na jego malowidle, są niesamowicie dopracowane. Dotyczy to nawet najmniejszych, wydawałoby się – nieistotnych – przedmiotów, jak jedzenie, naczynia czy ornament na obrusie. Wszystkie te elementy składają się na świetność i piękno *Ostatniej wieczerzy* Leonarda da Vinci, świadcząc jednocześnie o geniuszu jej autora. To z ich powodu malowidło, będące najczęściej reprodukowanym obrazem religijnym wszech czasów, przyciąga od lat ogromne rzesze turystów, którzy chcą choć przez chwilę popatrzeć na to, co wyszło spod pędzla mistrza renesansu”. W swoim rozważaniu powołuje się na następującą literaturę: P. Lawedan, *Historia sztuki*, Wrocław 1954, s. 172–173; M.L. Rizzatti, *Geniusze sztuki. Michał Anioł*, Warszawa 1990, s. 89–90; B. Fabiani, *Gawędy o sztuce. Dzieła, twórcy, mecenas*, Warszawa 2012 – K. Stężalska, „*Ostatnia wieczerza*” Leonarda da Vinci, <https://niezlasztuka.net/o-sztuce/ostatnia-wieczera-leonarda-da-vinci/>, 14.12.2013.

Pięknych Katedry Technologii i Technik Malarskich Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Odkryto wówczas: w skarbcu sceny o tematyce maryjnej z XIV wieku, w pierwszym przęśle nawy głównej polichromię przedstawiającą Chrystusa Sędziego – Pantokratora, a w prezbiterium – ogród rajski⁴. Polichromia ta w niektórych partiach jest najstarszą techniką freskową w całej północnej Europie, nie tylko w Polsce⁵.

We wnętrzu kościoła św. Jana Ewangelisty w Szczecinie znajdują się natomiast pochodzące z XV i XVI wieku cenne polichromie. Zajmują one powierzchnię ok. 100 m². Przedstawiają chłopca z herbem Szczecina (gryfem) oraz Maryję w mandorli w otoczeniu świętych (I ćwierćwiecze XV w.), mistyczne zaślubiny św. Katarzyny (druga ćwierć XV w.), postaci św. Barbary, św. Wawrzyńca i innych świętych, sceny z biskupem przy ołtarzu (I ćwierćwiecze XVI w.) oraz ornament roślinny (II poł. XV w.)⁶.

Malowidła z Chwarszczan są dla nas jednak najważniejsze, gdyż były one wzorem i natchnieniem dla anonimowego artysty – twórcy, który je wykonał. Chwarszczany to bardzo stara wieś, leżąca na trasie Boleszkowice–Kostrzyn. Ślady osadnictwa pozwalają sądzić, że jej początki sięgają epoki kamienia łupanego. Wieś słynie z założonej w 1232 roku przez zakon templariuszy komandorii (siedziby zakonu), która miała raczej charakter folwarku niż zamku. Zajmowała ona obszar płaskiego wzniesienia o kształcie elipsy. Od zachodu wzniesienie przylegało do rzeki Myśli, a z pozostałych stron otaczały je rozległe bagna.

Pierwszą murowaną budowlą była wzniesiona w północno-zachodniej części majdanu jednonawowa kaplica. Zbudowana została z granitowej kostki około roku 1250. Po włączeniu komandorii do państwa margrabiów magdeburskich nastąpił jej rozwój. Pod koniec XIII wieku kaplica została przebudowana na bardziej monumentalną, o wymiarach 25,2 m x 9,5 m oraz wysokości 13,6 m. Do budowy wykorzystano kostkę granitową z rozebranej starszej budowli. Posłużyła do wykonania kamiennego cokołu sięgającego do wysokości 3 m. Pozostałe mury i baszty wykonano z cegły. Zamkowy dziedziniec otaczały prawdopodobnie inne budynki mieszkalne i gospodarcze, jednak obecny stan wiedzy uniemożliwia ich odtworzenie.

⁴ R. Kostynowicz, *Odkrycia i prace konserwatorskie w katedrze kamińskiej*, „Rocznik Kamiński” 2 (1967), s. 69–72, 79–85; tenże, *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamińskiej*, t. 1, Szczecin 2000, s. 348–349.

⁵ R. Kostynowicz, *Odkrycia i prace konserwatorskie ...*, s. 69.

⁶ R. Kostynowicz, *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamińskiej*, t. 2, Szczecin 2000, s. 390–391.

Po kasacji zakonu templariuszy przez papieża Klemensa V w roku 1312 komandoria w Chwarszczanach została przejęta przez joannitów. Oni to właśnie ufundowali freski znajdujące się w świątyni.

Freski umieszczone między oknami tworzą wysoki na 2,75 m cykl przedstawień, biegnący wzdłuż ścian kaplicy na całej ich długości. W części podłużnej znajdują się przedstawienia Dwunastu Apostołów i odmienne w stylistyce wyobrażenie św. Krzysztofa niosącego Chrystusa. W wielobocznej części kaplicy umieszczonych jest dziesięć wizerunków Świętych Dziewic: Barbary z wieżą, Doroty z palmą i kielichem, Katarzyny z kołem i mieczem, Małgorzaty z księgą, Marty z kluczem, Matyldy, Sophronii, Urszuli i jeszcze dwóch nierozpoznanych świętych męczennic.

Apostołów przedstawiono w pozycji siedzącej, na okazałych tronach, z widocznymi w tle elementami architektury, będącymi elementami zabudowy miasta – zapewne Niebieskiej Jerozolimy. Święte Dziewice, trzymając w dłoniach swoje atrybuty, stoją w kontrapoście niczym gotyckie rzeźby na ośmiobocznych postumentach.

Wszystkie rysy przedstawionych postaci są zdecydowanie zindywidualizowane, szaty bogato zdobione i udrapowane. Apostołowie, postaci niezwykle hieratyczne, zdają się wykonywać gesty wskazujące na prowadzenie „świętej rozmowy”. W ościeżach okien, które rozdzielają poszczególne przedstawienia, zachowała się bordiura z motywem wici roślinnej. Malowidła zostały wykonane na tynku w technice tempery⁷. Obecnie ta średniowieczna kaplica jest kościołem filialnym pw. św. Stanisława Kostki należącym do parafii w Sarbinowie.

3. Grzędzickie freski

3.1. Grzędzicka świątynia

Kościół parafialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach, w gminie Stargard, w powiecie stargardzkim, należy do dekanatu Stargard-Zachód. Wieś Grzędzice położona jest obok linii kolejowej Szczecin–Poznań, 6 km na północny zachód od Stargardu Szczecińskiego. Powstała w okresie średniowiecza jako zaplecze gospodarcze tego ośrodka miejskiego. Wieś ma układ okoliczności ze stawem pośrodku. Po raz pierwszy wymieniona została w dokumencie z 1248 roku, kiedy

⁷ „Gazeta Rycerska” 3 (2005).

to należała do biskupa kamińskiego. W 1364 roku przeszła na własność Stargardu i od tej chwili podlegała Radzie Miejskiej. Późnogotycki kościół datowany na połowę XV wieku znajduje się w centrum wsi⁸, a wybudowany został na planie prostokąta z kamieni polnych i nieznacznej ilości cegły. Do kościoła pod koniec XV wieku dobudowana została wieża na planie kwadratu, którą wieńczy czterospadowy dach. Wieża stanowi nie tylko ubogacenie architektury tej świątyni, jej konstrukcja (niewielkie okienka, grube mury) może nasuwać przypuszczenie, że miała znaczenie również obronne⁹. W kościele wykonano ostrołukowe otwory okienne¹⁰.

Do budowy świątyni użyto kamienia narzutowego i cegły. Ceglane są naroża, a pola między nimi wypełniają kamienie. Kościół ma plan prostokąta o wymiarach 17 m x 13,80 m, z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium. Jego kubatura wynosi 2148 m³, powierzchnia użytkowa to 338 m². Pokryty jest dachem siedmiopółcaciowym. Od zachodu przylega węższa od prezbiterium kwadratowa wieża o bokach 7,3 m, podparta od południa szeroką przyporą. Dolna kondygnacja wieży jest kamienna, górna ceglana. Portal wejściowy w wieży jest ostrołukowy z dwoma uskokami. Nad portalem są trzy blendy ostrołukowe. Górną kondygnację wieży z trzech stron zdobią ostrołukowe blendy (od strony wschodniej są to dwie koliste wnęki). Wieża ma czterospadowy dach namiotowy. Od strony północnej kościoła w XIX wieku dobudowano w stylu neogotyckim niewielką prostokątną (3 m x 7,4 m) przybudówkę. Przedzielona na dwie części, wykorzystywana jest jako zakrystia (druga część będąca wcześniej lożą kolatorską pełniła później rolę salki katechetycznej)¹¹.

Wejście do świątyni znajduje się, tak jak w większości średniowiecznych kościołów, od strony wschodniej. Wnętrze kościoła jest jednonawowe, przykryte stropem belkowanym, odeskowanym. W wyposażeniu kościoła znajduje się kilka zabytkowych przedmiotów. W prezbiterium neogotycki ołtarz z drzewa lipowego wykonany w 1910 roku w warsztacie szczecińskim (A. Franke). Jest to tryptyk, którego górne partie każdej części zdobione są ornamentem maswerkowym. W części środkowej tryptyku umieszczono krzyż w formie Drzewa Życia, na

⁸ Z.P. Cywiński, *Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach*, „Niedziela – Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 28 (2003), s. III.

⁹ Archiwum prywatne autora, wywiad z ks. Mirosławem Oliwiakiem, proboszczem parafii pw. św. Ap. Piotra i Pawła w Grzędzicach w dniu 21.02.2018 r. – <http://www.parafiagrzedzice.pl/historia>.

¹⁰ R. Kostynowicz, *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamińskiej...*, t. 2, s. 256.

¹¹ Z.P. Cywiński, *Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach...*, s. III.

końcach mający emblematy Ewangelistów. Gotycka figura Chrystusa pochodzi z ok. 1500 roku¹². Warto na chwilę zatrzymać się nad tym bardzo oryginalnym przedstawieniem męki Chrystusa. Na stylizowanym w formie Drzewa Życia krzyżu, pochodzącym najprawdopodobniej z okresu remontu kościoła w 1910 roku, znajduje się ascetyczna postać Jezusa, pochodząca z oryginalnego XV-wiecznego wystroju świątyni¹³, czyli mamy tu do czynienia ze swoistym połączeniem gotyku i neogotyku.

W XIX wieku do bryły kościoła dobudowano zakrystię. Wzniesiono ją na planie wydłużonego prostokąta przylegającego dłuższą krawędzią do północnej ściany kościoła. Wnętrze zamknięto płaskim stropem i trójspadowym dachem, poprzecznym do osi kościoła.

Bez wątplenia największym i najcenniejszym zabytkiem grzędzickiej świątyni są średniowieczne polichromie, którymi przyozdobiona jest większa część ścian kościoła, które za chwilę dokładnie opiszę. Warto jednak kilka słów poświęcić ich dopełnieniu. Polichromia stylizowana na malowidła średniowieczne powstała w roku 1910. Biegnie ona w układzie pasowym wzdłuż dwóch narożników wnętrza kościoła po stronie zachodniej. Całą powierzchnię malowideł wypełnia ornament roślinny o nieregularnych formach ujętych prostokątnymi opaskami różnej szerokości. Malowidła przedstawiają motyw stylizowanej wici suchego akantu, zwiniętej na końcach w spirale, każda z kwater utrzymana w pastelowej tonacji o dwóch barwach: różu lub zieleni zestawionej z różem. Wzdłuż osi południowej akant to ulistnione łodygi¹⁴.

Plac kościelny jest pięknym dopełnieniem zabytkowej bryły kościoła. Otoczony jest kamiennym murem z ceglanyimi bramkami od wschodu i południa. W przeszłości pełnił funkcję cmentarza przykościelnego. Porasta go starodrzew. Kościół i jego otoczenie są doskonale utrzymane, widoczna jest troska księdza proboszcza o to, by parafianie i goście parafii nie tylko uczestniczyli w liturgii mszy św. pośród skarbów średniowiecznej sztuki, ale po wyjściu z tego zabytkowego obiektu mogli odpocząć pośród piękna przyrody i jej pomników¹⁵.

¹² Tamże.

¹³ Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie (dalej: AWKZS), Karta zabytku „Pojmanie Jezusa” z 12.11.1982 r., s. 31.

¹⁴ AWKZS, Karta zabytku „Motyw Akantu” z 12.11.1982 r., s. 32.

¹⁵ Archiwum prywatne autora, Wywiad z ks. Mirosławem Oliwiakiem, proboszczem parafii pw. św. Ap. Piotra i Pawła w Grzędzicach w dniu 21.02.2018 r.

3.2. Fundacja i powstanie fresków

Malowidła późnogotyckie ufundowane zostały przez stargardzkie bractwo w roku 1450. Namalował je w latach 1450–1470 nieznany malarz pochodzący najprawdopodobniej ze Stargardu. Artysta wzorował się na freskach pochodzących z XIV wieku z kościoła w Chwaszczanach¹⁶. Nie ulega wątpliwości, że program tych malowideł, jak zauważa K. Kalita-Skwirzyńska, został powtórzony w kościele w Grzędzicach k. Stargardu, który znajdował się pod patronatem joannickim, jednak tamtejsze przedstawienia w sensie formalno-stylistycznym reprezentują warsztat prowincjonalny¹⁷.

3.3. Tematyka fresków

Freski przedstawiają 33 postaci odkryte w 1912 roku, a odrestaurowane w roku 1954. W górnej strefie, w kolejności od ściany północnej do południowej, przedstawiono 13 scen pasyjnych: Modlitwa w Ogrójcu, Pojmanie Jezusa, Chrystus przed Piłatem, Biczowanie, Cierniem koronowanie, Ecce Homo, Dźwiganie krzyża, Przybicie do krzyża, Ukrzyżowanie, Zdjęcie z krzyża, Złożenie do grobu, Chrystus w otchłani i Zmartwychwstanie. Strefę środkową ścian zajmuje Maryja wraz z postaciami świętych. Na ścianie wschodniej, z lewej strony ołtarza, widnieje dużych rozmiarów św. Jerzy walczący ze smokiem i postać Madonny zaś z prawej – św. Krzysztof i Matka Boża z Dzieciątkiem. Dalej widoczne są postacie czterech świętych dziewic i dwunastu apostołów. W bogactwie fresków można wyróżnić grupy tematyczne: Trzyście Scen Pasyjnych, Dwóch Świętych w obecności Matki Bożej, Dwie Sceny Maryjne, Cztery Święte Dziewice, Dwunastu Apostołów. Wszystkie wykonano farbami temperowymi, a przedstawione na nich postacie mają wydłużone proporcje.

Trzyście Scen Pasyjnych

„Modlitwa w Ogrójcu” – przedstawia modlącego się Jezusa i śpiących obok niego trzech uczniów. Jezus z wyrazem cierpienia na twarzy i rękoma wzniesionymi ku górze w geście modlitwy kłęczy na górze, nad nim znajduje się postać Boga Ojca z kielichem w dłoni. Postać Jezusa okryta jest czerwonozłotym, spiętym

¹⁶ AWKZS, Karta zabytku z 12.11.1982 r., s. 1.

¹⁷ „Gazeta Rycerska” – kwartalnik, Wrocław 2005, nr 3.

pod szyją płaszczem. Na fresku znajdują się także dwaj uczniowie w czerwonych szatach i jeden w zielonych, ze złotymi aureolami nad głowami¹⁸.

„Pojmanie Jezusa” – przedstawienie wielofigurale na tle górzystego pejzażu. Na plan pierwszy wysuwają się cztery postacie: Jezus, stojący obok niego Judasza całujący Go w policzek, przy nim św. Piotr z uniesionym mieczem i klęczący u jego stóp Malchus z odciętym uchem. Tło dla tych postaci stanowi grupa uzbrojonych żołnierzy. Całość kompozycji utrzymana jest w tonacji czerwieni, zieleni i błękitu¹⁹.

„Chrystus przed Piłatem” – kompozycja wielofiguralna na tle otwartej przestrzeni. Przedstawia Jezusa ze skrępowanymi dłońmi, stojącego naprzeciwko siedzącego na tronie Piłata; wokół Jezusa grupa żołnierzy. Co bardzo charakterystyczne, żołnierze ubrani są w zbroje z epoki. Kolory fresku utrzymane są w tonacji czerwieni, brązu i błękitu²⁰.

„Biczowanie” – pośrodku sceny stoi Chrystus, przywiązany do kolumny i biczowany przez dwóch oprawców. Tors Jezusa jest obnażony, pokryty spływającymi kroplami krwi, wokół głowy czerwona aureola. Oprawcy wykonują biczowanie różgami; ubrani są w szaty koloru brązowo czerwonego²¹.

„Cierniem koronowanie” – na pierwszym planie widoczna jest postać Jezusa siedzącego na skrzyni, ze związanymi rękoma, w których trzyma liść palmy, ubranego w udrapowaną czerwoną szatę. Oprawcy Jezusa stoją za skrzynią, na której siedzi Jezus, ich sylwetki są nieproporcjonalnie pomniejszone. Za pomocą kijów wciskają na głowę Jezusa cierniową koronę; jeden z nich ubrany jest w szaty koloru czerwonego, drugi niebieskiego. Obok Jezusa stoi kpiący z Niego Żyd²².

„Ecce Homo” – fresk jest kompozycją wielofigurálną. Scena przedstawia obnażonego Jezusa w płaszczu purpurowym i koronie cierniowej, którego Piłat ukazuje grupie żołnierzy i arcykapłanowi. Jezus i Piłat stoją pod arkadami i łukami przedsionka. Piłat ubrany jest w szatę koloru zielonego, żołnierze w krótkich zbrojach uzbrojeni są w długie włócznie²³.

„Dźwiganie krzyża” – kompozycja wielofiguralna na tle otwartej przestrzeni. Przedstawia Chrystusa niosącego krzyż, podtrzymywanego przez Szymona

¹⁸ AWKZS, Karta zabytku „Modlitwy w Ogrójcu” z 12.11.1982 r., s. 2.

¹⁹ AWKZS, Karta zabytku „Pojmanie Jezusa” z 12.11.1982 r., s. 3.

²⁰ AWKZS, Karta zabytku „Chrystus przed Piłatem” z 12.11.1982 r., s. 5.

²¹ AWKZS, Karta zabytku „Biczowanie” z 12.11.1982 r., s. 5.

²² AWKZS, Karta zabytku „Cierniem koronowanie” z 12.11.1982 r., s. 6.

²³ AWKZS, Karta zabytku „Ecce Homo” z 12.11.1982 r., s. 8.

z Cyreny. Przed nimi znajduje się mała postać w stroju błazna, podtrzymująca z przodu krzyż, a za nimi podąża duża grupa postaci. Pośród tej grupy wyróżnia się mężczyzna o młodzieńczej twarzy, ubrany w błękitny, długi płaszcz. Za nim przedstawione są trzy Marie ze złotymi aureolami na głowach. Na drugim planie widoczne są nakryte głowy żołnierzy, trzymających broń drzewcową²⁴.

„Przybicie do krzyża” – fresk będący kompozycją wielofiguralną w otwartej przestrzeni. Na pierwszym planie widoczny jest Chrystus, położony na ukośnie ustawionym krzyżu. Jeden z oprawców podtrzymuje krzyż, drugi gwoździem przybija do niego dłoń Jezusa, trzeci podtrzymuje krzyż u dołu. Stopy Jezusa są już przybite, a po prawie nagim Jego ciele spływa krew. Powyżej krzyża trzy Marie mające na głowach żółte aureole i ręce złożone w modlitewnym geście. Za nimi z prawej strony widzimy sylwetki żołnierzy uzbrojonych w broń drzewcową²⁵.

„Ukrzyżowanie” – również wielofiguralna kompozycja na tle otwartej przestrzeni. Przedstawia Chrystusa ukrzyżowanego między dwoma łotrami w otoczeniu licznie zgromadzonych postaci. Chrystus, rozpięty na krzyżu w kształcie litery T, ma liczne krwawe rany, na głowie cierniową koronę okoloną nimbem krzyżowym. Postacie dwóch łotrów na drugim planie ukazane są ze spuszczonej głowami i ramionami przerzuconymi przez poprzeczną belkę krzyża. Po lewej stronie krzyża stoją postacie świętych z nimbami wokół głów, przed nimi klęczą św. Maria Magdalena, zaś powyżej stoi Matka Jezusa i św. Jan Ewangelista. Po prawej stronie stoi lud wraz z żołnierzami²⁶.

„Zdjęcie z krzyża” – przedstawienie wielofiguralne z trzema wysokimi krzyżami w tle. Ukazuje na pierwszym planie ciało Jezusa, które czterech mężczyzn zdejmuje z krzyża. Jeden podtrzymuje jego ramiona, dwóch tułów, kolejny jego dłoń, wychylając się z drabiny. Scenie tej towarzyszą trzy klęczące postacie: św. Maryi matki Jezusa, św. Jana Ewangelisty oraz św. Marii Magdaleny. Za Chrystusem widoczna jest postać czwartego mężczyzny, podtrzymującego Jego ramiona²⁷.

„Złożenie do grobu” – jest kompozycją wielofiguralną na neutralnym tle. Przedstawia moment złożenia do grobu ciała Jezusa przez mężczyzn w asyście świętych niewiast i św. Jana Ewangelisty. Na pierwszym planie widzimy duży sarkofag zajmujący całą szerokość przedstawienia, mający formę prostej skrzyni

²⁴ AWKZS, Karta zabytku „Dźwiganie krzyża” z 12.11.1982 r., s. 8.

²⁵ AWKZS, Karta zabytku „Przybicie do krzyża” z 12.11.1982 r., s. 9.

²⁶ AWKZS, Karta zabytku „Ukrzyżowanie” z 12.11.1982 r., s. 10.

²⁷ AWKZS, Karta zabytku „Zdjęcie z krzyża” z 12.11.1982 r., s. 11.

z wydzieloną częścią cokołową i gzymsem. Bezwładne, obleczone w płótno ciało Jezusa składają do grobu dwaj mężczyźni oraz św. Jan Ewangelista. Na drugim planie z lewej strony stoi Józef z Arymatei, widoczna jest także zwarta grupa świętych z nimbami wokół głów²⁸.

Przedostatni z fresków poświęconych męce Jezusa to oryginalne i rzadko spotykane w kościołach malowidło „Zejście do otchłani”. Przedstawia Chrystusa w nimbie krzyżowym, z widocznymi śladami ran i chorągwią w dłoni w momencie zstąpienia do otchłani, wyobrażonej jak rozwarta paszcza lewiatana tryskająca płomieniami, z której wylaniają się dwie nagie postacie: kobiety i mężczyzny²⁹.

Ostatnie malowidło z cyklu poświęconego dziełu zbawczemu Jezusa to „Zmartwychwstanie”. Chrystus w nimbie krzyżowym z chorągwią w dłoni wychodzi z grobu. U stóp Jezusa, na tle pagórkowego terenu, siedzą dwaj śpiący strażnicy grobu – jeden z nich trzyma w dłoniach halabardę, drugi zaś oparty jest o tarczę. Na drugim planie znajduje się prostokątny sarkofag bez pokrywy³⁰.

Dwóch Świętych w obecności Matki Bożej

„Św. Jerzy zabijający smoka” – kompozycja figuralna na neutralnym tle. Święty Jerzy, ubrany w płytową krótką zbroję, utrzymaną w tonacji zielonobrazowej, wbija w głowę smoka długa włócznię. Smok w kolorach czarnym i czerwonym ukazany jest jako skrzydlata bestia o obłym cielsku, na krótkich łapach, z głową osadzoną na długiej, wygiętej szyi. W prawym górnym rogu widoczna jest mała postać Madonny. Maryja klęczy z dłońmi złożonymi w modlitewnym geście, ubrana w niebieską szatę³¹.

„Św. Krzysztof z Dzieciątkiem Jezus” – głowa świętego okolona jest żółtawym nimbem, a on sam ubrany jest w płaszcz koloru czerwonego. Nagie Dzieciątko Jezus z czerwonym nimbem wokół głowy spoczywa na jego prawym ramieniu. W lewej ręce św. Krzysztof trzyma drzewo o lekko ugiętym pniu i gęstej koronie. Poniżej lewej nogi świętego rak i ryba, na wysokości kolana z prawej strony znajduje się zacheuszek³².

²⁸ AWKZS, Karta zabytku „Złożenie do grobu” z 12.11.1982 r., s. 12.

²⁹ AWKZS, Karta zabytku „Zejście do otchłani” z 12.11.1982 r., s. 13.

³⁰ AWKZS, Karta zabytku „Zmartwychwstanie” z 12.11.1982 r., s. 14.

³¹ AWKZS, Karta zabytku „Św. Jerzy zabijający smoka” z 12.11.1982 r., s. 33.

³² AWKZS, Karta zabytku „Św. Krzysztof z Dzieciątkiem Jezus” z 12.11.1982 r., s. 34.

Dwie sceny Maryjne

Następny temat fresków w grzędzickiej świątyni to dwupostaciowe przedstawienie „Koronacja Maryi”, ukazujące Boga Ojca i Maryję. Każda z osób znajduje się na osobnym tronie. Bóg Ojciec przedstawiony jest w złotej koronie, w szacie koloru czerwono-zielonego. Jego twarz zwrócona jest do Maryi, a ręce ułożone są w geście błogosławieństwa. Z lewej strony siedzi Maryja, z dłońmi złożonymi w modlitewnym geście, jej głowa otoczona jest żółtym nimbem, a złota korona głęboko osadzona na głowie. Ubrana jest w zieloną szatę³³.

Kolejny fresk maryjny to „Matka Boża z Dzieciątkiem”. Postać Maryi ma wydłużone proporcje, a jej głowa ozdobiona jest koroną i otoczona czerwonym nimbem. Matka Boska ubrana jest w suknię w kolorze czerwieni, nakrytą niebieskim płaszczem, prawym ramieniem ujmując dzieciątka Jezus. Mały Jezus o nagim ciałku w połowie okryty jest szatą Maryi, w prawej ręczce trzyma czerwone jabłko³⁴.

Cztery Święte Dziewice

Św. Maria Magdalena – głowa świętej nakryta jest białym czepcem, nad którym znajduje się żółtawy nimb. Ubrana jest w brązowy płaszcz z zielonym podbiciem. Prawą dłoń ma zgiętą w łokciu i przesłoniętą płaszczem, w lewej dłoni trzyma puszkę³⁵.

Św. Elżbieta – głowa ozdobiona jest koroną, okolona czerwonym nimbem. Ubrana jest w zielony płaszcz z czerwonym podbiciem i szatę koloru brązowego. Oburącz przed sobą trzyma model kościoła³⁶.

Św. Urszula – głowa nakryta jest koroną, otoczona żółtym nimbem. Płaszcz długi, koloru czerwonego, szata szafirowa. Święta trzyma w prawej dłoni przed sobą dużą strzałę ukośnie wspartą o ramię, lewą dłoń ma opuszczoną nieco w dół³⁷.

Czwarte malowidło przedstawia świętą, której imienia nie udało się ustalić. Wokół jej głowy, nakrytej koroną, widnieje czerwony nimb. Ubrana jest w zielony płaszcz z czerwonym podbiciem i suknię koloru czerwonego. Palcem lewej dłoni wskazuje na mały przedmiot w prawej dłoni, najprawdopodobniej pierścień³⁸.

³³ AWKZS, Karta zabytku „Koronacja Maryi” z 12.11.1982 r., s. 15.

³⁴ AWKZS, Karta zabytku „Matka Boża z Dzieciątkiem” z 12.11.1982 r., s. 28.

³⁵ AWKZS, Karta zabytku „św. Maria Magdalena” z 12.11.1982 r., s. 29.

³⁶ AWKZS, Karta zabytku „św. Elżbieta” z 12.11.1982 r., s. 30.

³⁷ AWKZS, Karta zabytku „św. Urszula” z 12.11.1982 r., s. 31.

³⁸ AWKZS, Karta zabytku „święta” z 12.11.1982 r., s. 32.

Dwunastu Apostołów

Św. Piotr – sylwetka z czerwonym nimbem wokół głowy. Wierzchnia szata apostoła ma kolor czerwony, spodnia zaś brązowy. Św. Piotr trzyma w prawej dłoni księgę, w lewej klucz – symbol prymatu piotrowego³⁹.

Św. Paweł – postać ubrana w brązowy płaszcz z zielonym podbiciem i czerwoną szatą spodnią. Wokół głowy ma żółtawy nimb. W prawej dłoni trzyma zamkniętą księgę, w lewej miecz z ostrzem skierowanym ku górze. Miecz to symbol męczeńskiej śmierci tego apostoła, ponieważ Apostoł Narodów został świąty mieczem⁴⁰.

Św. Andrzej – postać wokół głowy ma żółty nimb. Ubrany jest w brązowy płaszcz z zielonym podbiciem i spodnią suknię koloru czerwonego. Postać trzyma w prawej dłoni zamkniętą księgę, w lewej krzyż w kształcie litery X – symbol miejsca, na którym poniósł śmierć za Chrystusa⁴¹.

Św. Jakub Starszy Apostoł – postać z żółtym nimbem wokół głowy. Jakub ubrany jest w płaszcz koloru zielonego, pod nim widoczna jest czerwona szata. W prawej dłoni trzyma zamkniętą księgę, w lewej, wysuniętej nieco do przodu, pielgrzymi kostur⁴².

Św. Jakub Młodszy – postać z żółtawym nimbem wokół głowy, ubrana w szatę koloru brązowego i bładoniebieski płaszcz z czerwonym podbiciem. Świąty w prawej dłoni trzyma księgę, w lewej długi przedmiot, prawdopodobnie wałek plićniarza⁴³.

Św. Tomasz – postać ma wokół głowy żółtawy nimb. Świąty ubrany jest w czerwoną szatę i bładoniebieski, podbity czerwienią płaszcz. W lewej dłoni trzyma księgę, w prawej kratownicę, która jest symbolem jego męczeństwa, na niej bowiem został upieczony⁴⁴.

Św. Szymon Apostoł – postać ma wokół głowy czerwony nimb. Ubrana jest w czerwony płaszcz z szafirowym podbiciem i suknię w kolorze niebieskim. Prawą dłonią przyciska do ramienia księgę, w lewej trzyma przed sobą piłę – znak swojej męczeńskiej śmierci⁴⁵.

³⁹ AWKZS, Karta zabytku „Św. Piotr” z 12.11.1982 r., s. 16.

⁴⁰ AWKZS, Karta zabytku „Św. Paweł” z 12.11.1982 r., s. 17.

⁴¹ AWKZS, Karta zabytku „Św. Andrzej” z 12.11.1982 r., s. 18.

⁴² AWKZS, Karta zabytku „Św. Jakub Starszy” z 12.11.1982 r., s. 19.

⁴³ AWKZS, Karta zabytku „Św. Jakub Młodszy” z 12.11.1982 r., s. 20.

⁴⁴ AWKZS, Karta zabytku „Św. Tomasz” z 12.11.1982 r., s. 21.

⁴⁵ AWKZS, Karta zabytku „Św. Szymon” z 12.11.1982 r., s. 22.

Św. Juda Tadeusz – postać z żółtawym nimbem na głowę. Apostoł ubrany jest w płaszcz koloru czerwonego, z białym podbiciem; spodnia szata jest biała. W prawej dłoni trzyma księgę, w lewej uniesioną ukośnie pałkę, symbol jego męczeńskiej śmierci⁴⁶.

Św. Filip – postać z żółtawym nimbem wokół głowy. Święty ubrany w płaszcz w kolorze ugru, ściśle okrywający postać, spod którego nie widać spodniej szaty. W lewej dłoni przed sobą trzyma nieco ukośnie krzyż, w prawej, opuszczonej ku dołowi, księgę⁴⁷.

Św. Bartłomiej – postać z czerwonym nimbem wokół głowy, ubrana jest w płaszcz koloru czerwonego i zieloną szatę spodnią. W prawej dłoni przed sobą trzyma nóż – narzędzie, od którego poniósł śmierć, zaś w lewej zamkniętą księgę⁴⁸.

Św. Maciej – postać ma wokół głowy żółtawy nimb. Ubrana jest w płaszcz koloru jasnozielonego z czerwonym podbiciem. Szata pod płaszczem jest zielona. W prawej dłoni trzyma księgę, w lewej toporek na długim, cienkim trzonku⁴⁹.

Św. Jan – jedyny z grona uczniów Jezusa, który nie zginął śmiercią męczeńską. Głowę ma otuloną żółtawym nimbem, płaszcz jest koloru brązowego z zielonym podbiciem, a suknia koloru zielonego; jego prawa dłoń złożona jest na piersiach, w lewej trzyma kielich⁵⁰.

Podsumowanie

Freski grzędzickiej świątyni pw. św. Ap. Piotra i Pawła są jednymi z piękniejszych w wyposażeniu świątyn archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, niemniej wyjątkowo mało znane. Stanowią one wyjątkowy rodzaj malowidła, bo zostały wykonane w technice malarstwa ściennego, polegającej na malowaniu na mokrym tynku. Ukazują też wiele scen biblijnych, a także znanych świętych. To dzieło anonimowego artysty z pewnością może być przedmiotem wielkich doznań estetycznych, nie tylko dla miłośników średniowiecznej sztuki. Freski z Grzędzic powinny być bardziej obecne w przewodnikach opisujących dzieła sztuki Pomorza Zachodniego.

⁴⁶ AWKZS, Karta zabytku „św. Juda Tadeusz” z 12.11.1982 r., s. 23.

⁴⁷ AWKZS, Karta zabytku „św. Filip” z 12.11.1982 r., s. 24.

⁴⁸ AWKZS, Karta zabytku „św. Bartłomiej” z 12.11.1982 r., s. 25.

⁴⁹ AWKZS, Karta zabytku „św. Maciej” z 12.11.1982 r., s. 26.

⁵⁰ AWKZS, Karta zabytku „św. Jan” z 12.11.1982 r., s. 27.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum prywatne autora

Wywiad z ks. Mirosławem Oliwiakiem, proboszczem parafii pw. św. Ap. Piotra i Pawła w Grzędzicach w dniu 21.02.2018 r.

Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie

Karta zabytku „Biczowanie” z 12.11.1982 r., s. 5.

Karta zabytku „Chrystus przed Piłatem” z 12.11.1982 r., s. 5.

Karta zabytku „Cierniem koronowanie” z 12.11.1982 r., s. 6.

Karta zabytku „Dźwiganie krzyża” z 12.11.1982 r., s. 8.

Karta zabytku „Ecce Homo” z 12.11.1982 r., s. 8.

Karta zabytku „Koronacja Maryi” z 12.11.1982 r., s. 15.

Karta zabytku „Matka Boża z Dzieciątkiem” z 12.11.1982 r., s. 28.

Karta zabytku „Modlitwy w Ogrójcu” z 12.11.1982 r., s. 2.

Karta zabytku „Motyw Akantu” z 12.11.1982 r., s. 32.

Karta zabytku „Pojmanie Jezusa” z 12.11.1982 r., s. 3.

Karta zabytku „Przybicie do krzyża” z 12.11.1982 r., s. 9.

Karta zabytku „św. Andrzej” z 12.11.1982 r., s. 18.

Karta zabytku „św. Bartłomiej” z 12.11.1982 r., s. 25.

Karta zabytku „św. Elżbieta” z 12.11.1982 r., s. 30.

Karta zabytku „św. Filip” z 12.11.1982 r., s. 24.

Karta zabytku „św. Jakub Młodszy” z 12.11.1982 r., s. 20.

Karta zabytku „św. Jakub Starszy” z 12.11.1982 r., s. 19.

Karta zabytku „św. Jan” z 12.11.1982 r., s. 27.

Karta zabytku „św. Jerzy zabijający smoka” z 12.11.1982 r., s. 33.

Karta zabytku „św. Juda Tadeusz” z 12.11.1982 r., s. 23.

Karta zabytku „św. Krzysztof z Dzieciątkiem Jezus” z 12.11.1982 r., s. 34.

Karta zabytku „św. Maciej” z 12.11.1982 r., s. 26.

Karta zabytku „św. Maria Magdalena” z 12.11.1982 r., s. 29.

Karta zabytku „św. Paweł” z 12.11.1982 r., s. 17.

Karta zabytku „św. Piotr” z 12.11.1982 r., s. 16.

Karta zabytku „św. Szymon” z 12.11.1982 r., s. 22.

- Karta zabytku „św. Tomasz” z 12.11.1982 r., s. 21.
Karta zabytku „św. Urszula” z 12.11.1982 r., s. 31.
Karta zabytku „święta” z 12.11.1982 r., s. 32.
Karta zabytku „Ukrzyżowanie” z 12.11.1982 r., s. 10.
Karta zabytku „Zdjęcie z krzyża” z 12.11.1982 r., s. 11.
Karta zabytku „Zejsście do otchłani” z 12.11.1982 r., s. 13.
Karta zabytku „Złożenie do grobu” z 12.11.1982 r., s. 12.
Karta zabytku „Zmartwychwstanie” z 12.11.1982 r., s. 14.

Opracowania

- Cywiński Z.P., *Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach*, „Niedziela – Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 28 (2003), s. III.
- Fabiani B., *Gawędy o sztuce. Dzieła, twórcy, mecenas*, Warszawa 2012.
- „Gazeta Rycerska” 3 (2005).
- Kostynowicz R., *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, t. 1–2, Szczecin 2000.
- Kostynowicz R., *Odkrycia i prace konserwatorskie w katedrze kamieńskiej*, „Rocznik Kamieński” 2 (1967), s. 61–91.
- Lawedan P., *Historia sztuki*, Wrocław 1954.
- Losos L., *Techniki malarskie*, Szczecin 1991.
- Rizzatti M.L., *Geniusze sztuki. Michał Anioł*, Warszawa 1990.

FRESKI W GRZĘDZICKIEJ ŚWIĄTYNI – „ZAPOMNIANY” ZABYTEK ŚREDNIOWIECZNEJ SZTUKI KOŚCIELNEJ

Streszczenie

Świątynie znajdujące się na terenie diecezji szczecińsko-kamieńskiej zawdzięczają w większości swój wystrój protestantom, którzy w końcu XVI i na początku XVII wieku, czyli po przyjęciu w 1534 roku na sejmiku w Trzebiatowie przez szlachtę zachodniopomorską wyznania luterańskiego, przejęli katolickie kościoły tej ziemi. Dlatego ich wystrój jest bardzo ascetyczny w swej formie. Tym bardziej wartościowe w naszych czasach są te zabytki sztuki sakralnej, które praktycznie w niezmienionej średniowiecznej formie przetrwały do dziś. Takim właśnie zabytkiem są freski znajdujące się w niewielkim wiejskim kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Grzędzicach. To dzieło anonimowego artysty, choć mało znane miłośnikom średniowiecznej sztuki, może być przedmiotem

wielkich doznań estetycznych. Freski z Grzędzic powinny być bardziej obecne w przewodnikach opisujących dzieła sztuki Pomorza Zachodniego

Słowa kluczowe: Grzędzice, freski, kościół, średniowiecze, sztuka sakralna

FRESCOES IN THE GRZĘDZICE CHURCH – A “FORGOTTEN” RELIC OF THE MEDIEVAL SACRED ART

Summary

The temples in the Szczecin-Kamień Archdiocese owe much of their décor to Protestants, who at the end of the 16th and the beginning of the 17th century, that is after the acceptance of Lutheran confession in 1534 at the regional council in Trzebiatów by the West Pomeranian nobility, took over the Catholic churches of this land. That is why their décor is very ascetic in its form. All the more valuable in our time are the relics of the sacred art that have survived to the present day in virtually unchanged Medieval form. Such a relic is frescoes located in a small rural church devoted to St. Apostles Peter and Paul in Grzędzice. This work of an anonymous artist, though little known to lovers of Medieval art, can be an object of great aesthetic experiences. It would be valuable for the frescoes from Grzędzice to be more present in the guidebooks commemorating various types of works of art that can be seen in the West Pomeranian Province.

Keywords: Grzędzice, frescoes, church, Middle Ages, sacred art